

LEXIKÁLNE PREVZATIA V SLOVENČINE Z JAZYKA JIDIŠ **YIDDISH LOAN WORDS IN SLOVAK**

Tamara Zajacová

Katedra germanistiky FF UMB v Banskej Bystrici

2.1.33 všeobecná jazykoveda, 3. rok štúdia, denná forma štúdia

tamara.zajacova@umb.sk

Školiteľka: **doc. PhDr. Zuzana Bohušová, PhD. (zuzana.bohusova@umb.sk)**

Konzultant: **prof. Dr. phil. habil. Wolfgang Schulze (wolfgang.schulze@umb.sk)**

Klíčové slová

prevzatia, jidiš, slovenčina, jidizmy, jidizmus

Key words

loan words, Yiddish, Slovak, „jidizmy“, „jidizmus“

Schlüsselwörter

lexikalische Entlehnungen, Jiddisch, Slowakisch, Jiddismus, Jiddismen

Na úvod

Preberanie cudzích jazykových prvkov do slovenského jazyka je fenomén známy od raných fáz kreovania slovenčiny. Najpočetnejšiu skupinu prevzatých slov tvoria latinizmy a germanizmy, teda jazykové prvky do slovenčiny prevzaté v rôznych vlnách približne od 10. do 16. storočia z latinčiny a nemčiny. Mnoho výpožičiek prebrala slovenčina aj z maďarčiny či češtiny, v týchto prípadoch hovoríme o hungarizmoch a čechizmoch (bohemizmoch), ktoré do slovenčiny v najintenzívnejšej miere prenikali v období od 14. do 16. storočia. V slovnej zásobe slovenčiny nájdeme i menej početné slová z jazyka ruského, poľského, francúzskeho či arabského (rusizmy, polonizmy, galicizmy, arabizmy) a v posledných dvoch desaťročiach v relatívne veľkom počte aj anglicizmy či amerikanizmy. Počas historického vývinu slovenčiny však do jej slovnej zásoby prenikali i slová z jazyka, ktorý mal na Slovensku tisíce používateľov, no stál v tieni väčších a známejších jazykov. „Nenápadnosť“ jazyka jidiš veľmi často súvisela so skutočnosťou, že jeho používatelia boli takmer vždy minimálne bilingválni a okrem jidiš (často ako svojho materinského jazyka) ovládali buď nemčinu, maďarčinu, slovenčinu, alebo hebrejčinu, čo sa prejavovalo častým používaním výrazov z jazyka jidiš v ich bežných prehovoroch v maďarskom, nemeckom či slovenskom prostredí.

V predkladanom príspevku si kladieme za cieľ poukázať na niekoľko konkrétnych príkladov jidizmov ako lexikálnych prevzatí z jazyka jidiš do slovenčiny, ako aj na priblíženie samotného spôsobu prevzatia slovných výpožičiek pochádzajúcich z jazyka jidiš. Výber konkrétnych jednotiek je selektívny a slúži len ako demonštrácia výskytu jidizmov v slovenčine. Osobitný dôraz je kladený na poukázanie rozdielu medzi prevzatiami z jazyka hebrejského a z jazyka jidiš, ako aj na úskalia presného určenia pôvodu slov používaných v slovenskom jazyku.

1. Zavedenie pojmov „jidizmy“ a „jidizmus“ do lexikónu slovenského jazyka

Z príkladov uvedených v úvode môžeme vyvodiť tvrdenie, že jazykové prvky, do slovenčiny prevzaté z cudzieho jazyka, označujeme termínom utvoreným pomocou sufixu *-izmy* (resp. *-izmus*). Na základe tohto modelu označovania prevzatých slov z jedného jazyka do druhého budeme v tejto práci používať pojem/pojmy jidizmus a jidizmy, ktorý/é pomenúva/jú jazykový/é prvok/prvky prevzatý/é do slovenčiny z jazyka jidiš. Pri tvorbe termínu jidizmus vychádzame zo základového slova „jid“ (porov. nem. Jidd, angl. Yid), ktoré v jazyku jidiš označuje príslušníka židovského národa, žijúceho na teritóriu strednej a východnej Európy a používajúceho jazyk jidiš. Z koreňa „jid“ tak môžeme vytvoriť odvodeniny „jidistika“ (vedný odbor zaoberajúci sa výskumom jazyka jidiš,

v nemčine „Jiddistik“), „jidista“ (vedec zaoberajúci sa výskum jazyka jidiš, v nemčine „Jiddist“), ako aj označenie samotného jazyka „Jidov“ (jidiš, v slovenčine nesklonné, stredného rodu, ale aj mužského rodu, v nemčine stredného rodu „das Jiddisch“). V tejto súvislosti chceme upozorniť na pojmy judaizmus (židovské náboženstvo), judaista (stúpenec židovského náboženstva, študent judaistiky) a judaistika (vedný odbor zaoberajúci sa jazykom, náboženstvom, dejinami a kultúrou Židov), ktoré sú vytvorené od základového slova „juda“ (z hebr. *Jehuda*), čo je označenie jedného z dvanástich kmeňov Izraela a neskôr i historického územia Palestíny. V rámci judaistiky (judaistických štúdií) možno ďalej vyčleniť dve samostatné filologické disciplíny, a to hebrejistiku (hebraistiku) a jidistikú, z ktorých prvá sa zaoberá výskumom klasického a moderného hebrejského jazyka, v súčasnosti používaného predovšetkým v Izraeli, zatiaľ čo druhá upriamila svoju pozornosť na výskum jazyka jidiš (používaného v strednej a východnej Európe, v súčasnosti najmä v Amerike) a literárnych textov v ňom utvorených. (1)

Napriek mnohým rizikám spojených so zavedením nového termínu do lexikónu slovenského jazyka si dovoľujeme vysloviť presvedčenie, že termíny jidizmus a jidizmy spĺňajú kritériá tvorby nových slov v slovenčine: navrhované pojmy vhodne a účelne pomenúvajú objekt výskumu v predkladanej práci (kritérium funkčnosti) a sú utvorené systémovo pomocou produktívnych prípon *-izmus, -izmy* (kritérium systémovosti), čím podporujú pravidelnosť a systémovosť slovenského jazyka. (porov. Dolník, 2000, s. 43) Funkčnosť pojmu jidizmy potvrdzuje i jeho ustálené používanie v nemeckej jazykovej oblasti, kde sa termín „Jiddismen“ používa na označenie približne tisíc slov do nemčiny prevzatých z jazyka jidiš. Táto suma prevzatí je však orientačná a varíruje vzhľadom na rôzne geografické oblasti Nemecka a Rakúska, ako aj vzhľadom na rôzne sociálne vrstvy používateľov nemeckého jazyka. Tento fakt sa odráža aj v samotných lexikografických dielach. Štandardné slovníkové dielo nemeckého jazyka *Duden Universalwörterbuch* (2006) uvádza niekoľko desiatok prevzatých slov z jazyka jidiš, pričom Hans Peter Althaus z univerzity v Trieri (Nemecko) vo svojej práci *Kleines Lexikon deutscher Wörter jiddischer Herkunft* (2003) dokladá viac než tisícsto nemeckých slov, prevzatých alebo utvorených podľa jazyka jidiš.

Jidizmy v slovenčine, podobne ako jidizmy v susedných slovanských jazykoch, nie sú masovým fenoménom. Najviac ich možno nájsť v poľskom a ukrajinskom jazyku, čo súvisí s vysokým počtom židovského obyvateľstva obývajúcего tieto krajiny (pred 1. svetovou vojnou žilo v Poľsku viac ako tri milióny Židov, na Ukrajine niekoľko stotisíc Židov). Údaje o počte prevzatých jednotiek z jazyka jidiš v českom jazyku nie sú doposiaľ známe, no vzhľadom na geografickú blízkosť používateľov českého a slovenského jazyka a len mierne prevýšenie počtu židovského obyvateľstva v týchto jazykových oblastiach v prospech Slovenska nepredpokladáme veľké rozdiely v počte prevzatých slov z jazyka jidiš. (2)

Hoci výskyt lexém s kvalifikátorom pôvodu <jidiš> sa v slovenských slovníkoch vyskytuje len minimálne a nepresahuje sumu jednej až dvoch desiatok slov, na základe našich výskumov sa domnievame, že slovenčina prevzala z jazyka jidiš takmer desaťnásobok doposiaľ takto označených lexikálnych výpožičiek. Z uvedeného výpočtu je zrejmé, že v našom výskume pristupujeme k vybraným jednotkám odlišným spôsobom ako doterajšie slovníkové diela slovenského jazyka.

2. Príklady lexikálnych jednotiek prevzatých z jidiš do slovenčiny

Jednou z najdôležitejších otázok pri výskume lexikálnych prevzatí v slovenčine z jazyka jidiš je otázka, ktoré lexikálne jednotky v slovenčine možno považovať za jidizmy. Termínom jidizmy budeme primárne označovať tie lexikálne prevzatia, ktoré prenikli do slovnej zásoby slovenčiny priamo z jazyka jidiš, teda priamym kontaktom používateľov jazyka jidiš s používateľmi slovenského jazyka. Je však veľmi dôležité pripomenúť, že tento typ prevzatia v sebe zahŕňa slová, ktoré si vytvoril jidiš sám vlastnými slovotvornými postupmi, ale i slová, ktoré mali svoj pôvod v iných jazykoch (najčastejšie v stredovekej nemčine, ale aj v hebrejčine či aramejčine), no približne v 10. – 12. storočí (teda v ranej časti vývoja) sa postupne stali súčasťou (a neskôr centrom) slovnej zásoby jazyka jidiš. Skutočnosť, že časť slovnej zásoby jedného jazyka (stredovekej nemčiny, hebrejčiny) sa stala materiálnoú bázou slovnej zásoby iného jazyka (jidiš), odkazuje na históriu vzniku jazyka jidiš, ktorej sa však v tomto

článku nemôžeme obširnejšie venovať. Zo slov, ktoré slovenčina prebrala priamo z jazyka jidiš, uvádzame niekoľko príkladov: (3)

barches – z jid. *barches*: „slávnostné pečivo (pletienka) pripravované podľa žid. náboženských predpisov a konzumované na šábes (v sobotu)“, v českých nárečiach sa používa slovo **barchesák** na označenie zemiakovej placky (porov. *Slovník nespisovné češtiny*, 2009, s. 57);

čurbes – z jid. *tschorbajs*: „veselá hlučná a neviazaná zábava“, ide o hybridné slovo vytvorené z róm. *čor* (zlodej) a jid. *bajs* (dom, krčma), prenesenie významu zo zlodejskej krčmy na hlučnú a neviazanú zábavu;

icík – z jid. *itzik*: v jidiš obľúbené mužské meno (pôvodne Izák), v slovenčine rozšírenie významu na „všeobecné označenie všetkých Židov“, v slovenčine tiež hovorové, zastar., aj expresívne (prezývka);

jarcajt – z jid. *jarcajt*: „výročný deň úmrtia blízkeho príbuzného, deň pamiatky predkov podľa židovského kalendára“. Tento jidizmus je utvorený z nem. *jahr* a nem. *zeit* a je jedným z mála slov označujúcich religiózny život Židov, ktoré majú svoj pôvod v jidiš (nie v hebrejčine) a nemajú hebrejský ekvivalent;

kapores – z jid. *kappora*: „mŕtvy, umierajúci, ale aj nepoužiteľný, naničhodný“, význam je utvorený podľa židovského zvyku, keď v predvečer Dňa zmierenia bol zabitý kohút na znak obety;

klezmer – z jid. *klesmer*: „tradičná ľudová hudba východoeurópskych Židov, charakteristická prudkými zmenami tempa, častou improvizáciou a textami v jazyku jidiš, ktorá sa hrala pri svadbách a iných slávnostiach“;

pajesy – z jid. *pejá*, *pejes*: „bokombrady, vlasy rastúce na spánkoch, ktoré si nechávajú narásť ortodoxní Židia“. Pôvodne sa pajesy vnímali ako symbol neobrobených okrajov poľa, na ktorých sa nechávalo obilie ako dar pre chudobných a vdovy;

šábes – z jid. *schabes*: „siedmy deň v týždni (sobota), deň pokoja a bohoslužieb, kedy Židia nepracujú“. Keďže sa podľa židovskej tradície nový deň začína po západe slnka, šábes sa začína v piatok večer a končí v sobotu popoludní;

šames – z jid. *schammes*: „pomocník v synagóge, pomáhajúci rabínovi pri rôznych bohoslužobných úkonoch“;

šiksa – z jid. *schikse*: „dievča iného náboženského vyznania, mladá nežidovka“, ortodoxní Židia slovom *šiksy* označovali ženy, ktoré nedodržiavali rituálne pravidlá stravovania (kóšer) a ktoré nežili pobožne či nectili náboženské zvyky.

Okrem lexikálnych výpožičiek, ktoré slovenčina z jidiš prevzala priamo, budeme kvalifikátorom jidizmy označovať i také lexikálne prevzatia, ktoré majú svoj pôvod v jazyku jidiš, no do slovnej zásoby slovenčiny prenikli prostredníctvom iného (sprostredkujúceho) jazyka. Najpočetnejšiu skupinu jidizmov do slovenčiny prevzatých z iného jazyka tvoria lexémy prevzaté prostredníctvom nemeckého jazyka:

balebos – z nem. *balbost*, a to z jid. *balbos*: „hostinský, majiteľ domu i hlava rodiny“, používa sa i vo význame majiteľ obchodu alebo schopný manažér;

čachre – z nem. *schachern*, a to z jid. *sachern*: „pokútne, podvodné obchodovanie, čierny obchod, nečestné konanie, obyčajne s cieľom získať (pre seba) výhody či finančný profit“;

dales – z nem. *dalles*, a to z jid. *dalles*: „nedostatok peňazí, finančná tieseň, núdza, bieda“;

éces – z nem. *ezzes*, a to z jid. *eizes*: „tipy, rady, návod na riešenie niečoho, odporúčania“;

gauner – z nem. *gauner*, a to z jid. *ganef*: „podvodník, klamár, kto koná nečestne, podlo, ale i zlý, naničhodný, podlý človek“;

kibicovať – z nem. *kiebitzen*, a to z jid. *kobesch*: „kto sa prizera hre v karty a zasahuje do nej nežiadateľnými poznámkami, radami“; význam je odvodený od výrazného zvuku tokania čajky obyčajnej (kiwit), dnes všeobecné označenie toho, kto nežiaduco zasahuje do nejakej činnosti svojimi pripomienkami, ale sám sa jej aktívne nezúčastňuje;

šlamastika – z nem. *schlammassel*, a to z jid. *schlemasl*, *schlimasl*: „neprijemná, ťažká situácia, smola, nešťastie, neprijemnosť“, hybridné kompozitum vytvorené z nem. *schlimm* (zlý) a jid. *másl* (šťastie);

šmelinár – z nem. *schmeller*, a to z jid. *schmeller*: „podvodník, ten, kto vedie čierny, pokútny obchod s nedostatkovým tovarom, predražuje tovar s cieľom vyššieho zisku, priekupník“.

Okrem nemčiny sa v úlohe sprostredkujúceho jazyka mohli ocitnúť i susedné slovanské jazyky. V severozápadných nárečiach slovenčiny sa používajú slová pôvodom z jazyka jidiš, ktoré sa do slovenčiny mohli dostať prostredníctvom češtiny, v spišskom a šarišskom nárečí (ale aj v subštandardnej slovenčine) zas môžeme nájsť jidizmy sprostredkované cez poľštinu či ukrajinčinu:

majzel – z čes. *majzl*, a to z jid. *masl*: „šťastie, mať nezaslúžené šťastie“, známe aj z ustálenej väzby **masl tov!** (veľa šťastia), ktoré sa používa pri slávnostiach, gratuláciách a radostných príležitostiach; **melouch** – z čes. *melouch*, a to z jid. *meloche*, *maloche*: „práca na čierne, príležitostná práca, ale i ťažká, fyzicky náročná práca“;

nebach – z čes. *nébich*, a to z jid. *nebbich*: „nešikovný človek, nešťastník, chudák, ale aj bezvýznamný človek“;

rambajs – z čes. *rambajs*, a to z jid. *rombajs*: pôvodne cigánsky dom, dnes vo význame „hluk, neporiadok, chaos, krik“;

bábele – z poľ. *babele*, a to z jid. *babeleh*; pôvodný význam bol babička, no židovské (potom i nežidovské) matky ho používali aj vo význame „miláčik, zlatičko“ a zvykli tak hovoriť svojim deťom, hybridné slovo vytvorené z poľ. *babe* (babička) a jid. *-eleh* (sufix so zjemňujúcim významom, používa sa na vyjadrenie zdobnenia, pozitívneho vzťahu);

paskudnik – z poľ./ukr. *paskudny/-nik*, a to z jid. *paskudnik*: „potvora“, pôvodne škaredý, hnusný, nepodarený, podlý či pokazený, hybridné slovo z poľ./ukr. *paskudny* a z jid. *-nik* (sufix, príznačnosť životnosti);

nudnik – z poľ./ukr. *nudny*, a to z jid. *nudnik*: „človek, ktorý ostatných nudí“, hybridné slovo vytvorené pomocou sufixu typického pre jidiš *-nik*.

Na základe uvedených príkladov môžeme dedukovať, že v slovnej zásobe súčasnej slovenčiny existujú slová s pôvodom v jazyku jidiš alebo slová vytvorené pomocou slovotvorných postupov podľa vzoru slov v jazyku jidiš a že tieto slová boli do slovenčiny prevzaté priamym kontaktom s jazykom jidiš alebo sprostredkované cez iný jazyk. Napriek tomu, že väčšina uvedených jidizmov patrila a stále patrí do aktívnej slovnej zásoby používateľov slovenského jazyka, tematike lexikálnych prevzatí z jazyka jidiš slovenská jazykoveda doteraz nevenovala vyššiu pozornosť. Následne sa preto pokúsime pomenovať dôvody doterajšieho „neodhalenia“ lexikálnych prevzatí z jazyka jidiš v slovenských slovníkových dielach.

3. Dôvody neoznačenia jidizmov v slovenských lexikónoch

Nazdávame sa, že jednou z hlavných príčin nízkeho počtu výskytu hesiel s kvalifikátorom pôvodu jidiš v slovenských slovníkoch je nevedenie si skutočnosti, že sa mnoho slov hebrejského či nemeckého pôvodu stalo jadrom slovnej zásoby jazyka jidiš, ktorý bol súčasťou jazykového koloritu slovenského vidieka a slovenských miest v období od polovice 18. storočia do začiatku 20. storočia a vytvoril tak veľmi priaznivé predpoklady na prienik týchto slov do slovnej zásoby slovenčiny. Znamená to, že mnoho slov prevzatých z jazyka jidiš slovenské slovníky považujú za hebrejizmy či germanizmy. Ako príklad uvidíme slovo **mešuge** (bláznivý, pomätený), ktorého pôvod je v *Akademickom slovníku cudzích slov* (2005) uvedený kvalifikátorom <hebr.>, čím tento slovník uviedol len neúplné informácie. Slovo **mešuge** má síce svoj pôvod v hebrejskom slove *mesuga*, no približne v období medzi 12. – 15. storočím sa stalo pevnou súčasťou slovnej zásoby jazyka jidiš (podobne ako sa latinské slovo *claustrum* stalo súčasťou nemčiny (*kloster*) a potom preniklo do slovenčiny ako germanizmus (porov. Krajčovič, 1988, s. 169)), odkiaľ ho v rozmedzí 18. – 19. storočia mohla prevziať slovenčina prostredníctvom židovského obyvateľstva žijúceho v slovenských mestách. Správnosť našich úvah potvrdzuje i nemecký slovník *Duden Universalwörterbuch* (2006) či *Slovník nespisovné češtiny* (2009), ktoré pri hesle **mešuge** uvádzajú prevzatie z jazyka jidiš. Je preto vysoko nepravdepodobné, že by slovenčina prevzala slovo **mešuge** priamo z jazyka hebrejského a čeština s nemčinou z jazyka jidiš. S neúplnými (či nepresnými) informáciami pri udávaní skutočného putovania slova do slovenského jazyka sme sa stretli aj pri lexéme **haky-baky** (jid. *hakol-bakol*) vo význame „ťažko čitateľné písmo, čarbanica“, pri ktorom *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2011, s. 37) uvádza prevzatie z nemčiny, ktorá ho utvorila na základe výrazu prevzatého z hebrejčiny.

V tomto reťazci je však vynechaný jazyk jidiš, ktorý s vysokou pravdepodobnosťou zohral sprostredkujúcu funkciu medzi jazykom nemeckým a hebrejským. Nepredpokladáme, že by v tomto prípade mohlo ísť o hebrejizmus, keďže tie boli, na rozdiel od jidizmov, do slovenčiny (ale aj nemčiny či češtiny) prevzaté predovšetkým písomným stykom. Táto skutočnosť súvisí so samotným charakterom hebrejského jazyka, ktorý slúžil ako jazyk liturgický (a teda písomne zaznamenaný) a nehodný používania v bežnej hovorovej komunikácii, a jazyka jidiš používaného v ústnej komunikácii židovského obyvateľstva.

Z uvedených nepresností sa dá vyčítať, aká komplikovaná môže byť cesta preberania a aké náročné môže byť odhaľovanie kontaktných zón, prostredníctvom ktorých sa slová z jidiš mohli dostať do slovnej zásoby používateľov slovenčiny. Nazdávame sa, že táto skutočnosť súvisí aj so samotnou exotickosťou jazyka jidiš, ktorý síce patrí medzi germánske jazyky, no jeho nositelia boli v dejinách kresťanskej Európy často prijímaní s nevôľou a neochotou bližšieho kontaktu a prekonania kultúrnych rozdielov daných odlišným spôsobom života, odlišným hodnotovým systémom či dodržiavaním stáročia živených tradícií. Napokon, faktor exotickosti bol prítomný aj pri označovaní lexikálnych prevzatí z iných, slovenčine vzdialenejších jazykov. Nepresnosť či neúplnosť informácií pri udávaní pôvodu slov v slovenských lexikónoch deklaruje aj Jana Rakšányiová vo výskume holandských slov v slovenčine: „Domnienka, že **manekýn** alebo **bulvár** pochádzajú z francúzštiny, sa hlbším etymologickým skúmaním ukáže ako omyl. Francúzština si výrazy *mannequin* a *boulevard* vytvorila podľa dostupnej odbornej literatúry z holandského *mannetje* (v stredovekej holandčine *mannekijn*) a *bolwerk* (v staršej podobe *bolwerc*).“ (Rakšányiová, 2007, s. 140). Pre porovnanie, *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2006, s. 381) pri slove *bulvár* uvádza kodifikátor pôvodu <fr.<germ.>. Uvedené nepresnosti si vysvetľujeme tým, že hlavným cieľom sledovaných slovníkov je výklad významu jednotlivých hesiel a nie informácie o ich pôvode či ceste prevzatia do slovenčiny. Taktiež si uvedomujeme, že výkladové slovníky nemôžu nahrádzať slovníky etymologické, a preto v nich informácie o pôvode slov ani nemôžu byť úplné a vyčerpávajúce.

Jedným z ďalších dôvodov, prečo v starších vydaniach slovenských lexikografických príručiek nájdeme len minimálny počet prevzatí s kvalifikátorom pôvodu <jidiš>, je skutočnosť, že odhaľovanie informácií o pôvode slov nie je nemenná záležitosť a že pomocou moderných technológií možno spresniť či korigovať informácie podané v publikáciách staršieho dáta. Potvrzuje to i vydanie zatiaľ dvoch zväzkov *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (2006, 2011), v ktorých došlo k prehodnoteniu informácií o pôvode alebo sprostredkovaní niektorých slov. Ako príklad môžeme uviesť už skôr spomenuté heslo **barches**, ktorého pôvod *Akademický slovník cudzích slov* udáva kvalifikátorom <hebr.>, *Slovník súčasného slovenského jazyka* však už kvalifikátorom <jidiš>, alebo heslo **čachre**, pri ktorom *Akademický slovník cudzích slov* uvádza sprostredkované prevzatie prostredníctvom nemčiny z hebrejčiny, *Slovník súčasného slovenského jazyka* však už sprostredkované prevzatie prostredníctvom nemčiny z jidiš. Vyskytol sa dokonca i prípad, keď sa v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* objavili heslá s pôvodom v jazyku jidiš, ktoré slovníky slovenského jazyka neuviedli ešte nikdy predtým: porov. heslá **éces**, **écesgéber** (2006, s. 858).

Odhaľovanie a výskum jidizmov v slovenčine tak vo veľkej miere sťažuje fakt, že slovenčina nedisponuje etymologickým slovníkom, ktorý by výrazným spôsobom napomohol osvetliť nejasnosti pri rekonštrukcii lexikálnych prevzatí z jazyka jidiš do slovenčiny. Ako ďalší „hendikep“ pri výskume jidizmov v slovenčine sa ukazuje i nekompletné spracovanie slovnej zásoby súčasného slovenského jazyka (spracované sú heslá po písmeno L) či chýbajúci posledný zväzok *Slovníka slovenských nárečí* (spracované po písmeno P). Keďže už aj letmý pohľad na jidizmy prezentované v tomto príspevku poukazuje na skutočnosť, že väčšinu lexikálnych výpožičiek z jazyka jidiš možno zaradiť do subštandardnej či hovorovej vrstvy slovnej zásoby a ďalšiu veľkú skupinu prevzatí z jazyka jidiš tvoria argotické výrazy z prostredia potulných obchodníkov či spoločensky deklasovaných skupín obyvateľstva, kardinálnou otázkou výskumu sa stáva otázka overovania pôvodu jidizmov v slovenčine.

Z načrtnutých dôvodov neexistencie slovenského etymologického slovníka, nekompletného spracovania nespisovnej vrstvy slovnej zásoby slovenského jazyka, ako aj možnosti rôznych etymologických omylov a nepresností v slovenských lexikografických príručkách (predovšetkým staršieho dáta) je hlavnou metódou odhaľovania a výskumu jidizmov v slovenčine metóda

komparácie údajov o pôvode či sprostredkovaní slov uvedených v slovenských i cudzojazyčných sekundárnych dielach. Pri vyhodnocovaní nami sledovaných informácií sa preto vo svojom výskume mnohokrát opierame o údaje uvedené v dielach nemeckej, českej či anglickej proveniencie a porovnáваме historické a sociologické pozadie putovania jidizmov do jednotlivých jazykov. Hlavnými zdrojmi vyexcerpovaných hesiel sú predovšetkým slovníkové diela slovenského a nemeckého jazyka, slovenský národný korpus, sekundárna literatúra a internetový vyhľadávač Google obsahujúci množstvo slovenských textov rôzneho žánru. Slovenský národný korpus a internetový vyhľadávač využívame do tej miery, že jidizmy nájdeme v slovníkoch iných jazykov (nemeckých, poľských, českých či slovníkoch rakúskej nemčiny) overujeme hľadaním výskytu v textoch v slovenskom jazyku. Metóda overovania výskytu jidizmov v slovenskom národnom korpuse a prostredníctvom internetového vyhľadávača sa ukázala ako veľmi účinná najmä pri skupine argotických výrazov pochádzajúcich z jazyka jidiš, ktorá tvorí veľkú časť jidizmov odhalených naším výskumom. Skutočnosť, že veľká časť vyexcerpovaných jidizmov patrí medzi argotické výrazy, napokon objasňuje aj ich neuvádzanie v kodifikačných príručkách slovenčiny, no zároveň sťažuje bežnému používateľovi jazyka ich odhalenie.

Posledným, avšak veľmi hodnotným a veľmi raritným zdrojom pri vyhľadávaní jidizmov v slovenčine sú samotní používatelia jazyka jidiš, ktorých na Slovensku v súčasnosti síce nežije veľa, no ako používatelia slovenského jazyka (aktívne) a jazyka jidiš (ako materinského jazyka, dnes už pasívne) môžu poskytnúť významné informácie o slovách používaných v oboch jazykoch súčasne. Takíto informanti upriamili našu pozornosť aj na jidizmy, ktoré sme nenašli zaznamenané ani v cudzojazyčných, ani v slovenských lexikografických dielach, napr. *búbele* (miláčik, zlatičko), *šábesgój* (podľa slov informantky nežidovský chlapec, ktorý jej na šábese nosieval školskú tašku do školy, keďže ona ako Židovka nemohla v tento deň vykonávať žiadnu fyzickú prácu), *šábesdeklík* (pokrývka hlavy, ktorú Židia nosievajú počas modlitieb, pobožní stále, nazýva sa aj *kippa*, *jarmulka*), *kreplech* (trojalebo štvoruholníkové taštičky z cesta plnené mäsom, syrom, tvarohom alebo lekvárom), *kugl* (jedlo pripravené zo zemiakov a upečené v rúre, podobá sa na tortu, ale je slanej chuti), *latkes* (haruľa pôvodne servírovaná na Chanuku, dnes však už počas celého roka, zemiakové placky). (4)

4. Jidizmy verzus hebrejizmy

Pri tematizovaní prevzatých slov z jazyka jidiš, ktoré majú svoj pôvod v hebrejčine, sa otvára otázka vzťahu jidizmov k slovám prevzatým z hebrejčiny. *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2011, s. 61) vysvetľuje termín hebrejizmy ako jazykové prvky (slovo, výraz, syntaktickú konštrukciu) prevzaté z hebrejčiny do iného jazyka alebo podľa hebrejčiny v inom jazyku utvorené. Na príkladoch už skôr uvedených sme však poukázali na možnosť, že kvalifikátor pôvodu v lexikografických príručkách nemusí byť vždy uvedený správne alebo úplne, a preto údaje o pôvode či sprostredkovaní budeme overovať porovnávaním informácií o pôvode uvádzaných v lexikografických príručkách iných jazykov. Metóda komparácie údajov o pôvode slov v dôveryhodných cudzojazyčných zdrojoch sa nám javí ako vhodná a účinná cesta, ako potvrdiť, vyvrátiť alebo spresniť informácie uvedené v slovenských slovníkoch. Nezhôd v údajoch o pôvode slov uvedených v slovenských, nemeckých či českých slovníkoch sme našli niekoľko:

bajgel – z jid. *bejgel*: „orechové a makové rožky (charakteristické bratislavské zákusky), pajgle“; *Slovník súčasného slovenského jazyka* uvádza pôvod tohto slova v nemčine, „jidista“ Leo Rosten v diele *Jiddisch. Eine kleine Enzyklopädie* uvádza pôvod v jid. *bejgn*, *bejgel* (Rosten, 2006, s. 81);

chochmes – z jid. *chochmes*: „schopnosť vynásť sa, rozum, dôvtip, prefíkanosť“; *Slovník súčasného slovenského jazyka* uvádza pôvod v hebrejčine, *Slovník nespisovné češtiny v jidiš*;

čurbes – z jid. *čorbajs*: „veselá hlučná a neviazaná zábava, veľký krik, veľká zvada, bitka“; *Slovník súčasného slovenského jazyka* uvádza pôvod v hebrejčine, *Slovník spisovného jazyka českého* avšak v jidiš;

kóšer – z jid. *košer*: „pokrm vyhovujúci rituálnym predpisom judaizmu o čistote jedla“, *Slovník súčasného slovenského jazyka* uvádza pôvod z hebrejčiny, *Duden Universalwörterbuch* uvádza prevzatie z jidiš;

maces – z jid. *macó, macá*: „nekvasený chlieb v tvare tenkých plátkov (žid. veľkonočné pečivo)“, *Akademický slovník cudzích slov* uvádza pôvod v hebrejčine, *Duden Universalwörterbuch* uvádza prevzatie z jidiš;

mešuge – z jid. *mešugo*: „pomätený, pochabý, bláznivý“; *Akademický slovník cudzích slov* uvádza pôvod v hebrejčine, *Duden Universalwörterbuch* uvádza prevzatie z jidiš;

šmok – z jid. *šmoo*: „novinár bez vlastného náhľadu“, uvádza *Slovník slovenského jazyka* bez udania pôvodu, *Slovník nespisovné češtiny* udáva pôvod v jazyku jidiš;

šmírovať – z jid. *šmíro*: „špehovať, slediť, dávať pozor, ale i tajne pozorovať“, nachádza sa v textoch slovenského národného korpusu, avšak toto heslo neobsahuje žiadny zo slovenských slovníkov, *Duden* i *Slovník nespisovné češtiny* uvádzajú pôvod v jidiš;

techtle mechtle – z jid. *tachtlmachtl*: „podvodné konanie, machle, machinácie, ale aj utajovaný pomer medzi mužom a ženou“, výskyt v *Slovníku slovenského jazyka* bez udania pôvodu, *Slovník nespisovné češtiny* uvádza pôvod v jidiš.

Pri diferencovaní jidizmov od hebrejizmov je preto veľmi dôležité uvedomiť si, že existuje skupina slov, ktorých označenie ako jidizmy by nebolo úplne korektné. Pri slovách, ktoré označíme ako jidizmy, totiž predpokladáme, že boli používané Jidmi (Židmi obývajúcimi strednú a východnú Európu a komunikujúcimi jazykom jidiš), že sa tieto slová v jazyku jidiš zdomácnili (stratili príznak cudzosti) a že sa napokon ich používaním vo verejnom živote a komunikácii s nežidovským obyvateľstvom dostali do slovnej zásoby používateľov slovenčiny. Za jidizmy preto **nebudeme** považovať hebrejské výrazy, ktoré sú priamo či nepriamo spojené s textami z *Biblie* (biblizmy), pretože *Biblia* (*Starý a Nový zákon*) nie je dielom viery židovskej, ale kresťanskej, a preto logicky ani výrazy z nej nepatria do registra slov používaných Jidmi. (5) Ako príklad uvedieme slová *amen*, *hosana*, *aleluja*, *manna*, *Jehova*, *cherubín*, *serafín*, *Judáš*, *judáš* a ďalšie.

Druhou skupinou slov, ktoré nepovažujeme za jidizmy, sú výrazy hebrejského a aramejského pôvodu týkajúce sa náboženského života židovského obyvateľstva. Hoci sa väčšina z nich stala pevnou súčasťou (centrom) slovnej zásoby jazyka jidiš, nedá sa jednoznačne určiť, či tieto slová prevzala slovenčina s účasťou jazyka jidiš alebo priamo z jazyka hebrejského. Z dôvodu veľmi tenkej hranice medzi jidizmami a hebrejizmami označujúcimi židovskú religiozitu preto za jidizmy **nebudeme** považovať:

- a) slová pomenúvajúce židovské náboženské sviatky: *Jom Kippur* (veľký židovský sviatok odpúšťania hriechov, ktorý sa slávi celodenným pôstom, Deň zmierenia), *Chanuka* (židovská osemdňová slávnosť na pamiatku víťazstva Makabejcov a znovuvysvätenia jeruzalemského chrámu), *Purim* (židovský sviatok radosti vzťahujúci sa na udalosti opísané v biblickej starozákonnej knihe Ester (odvrátenie záhuby Židov)), *Pesach* (jarné židovské sviatky, pri ktorých sa jedol baránok, oslavované na pamiatku odchodu Židov z Egypta), *Shawuot* (slávi sa sedem týždňov po Pesachu);
- b) slová pomenúvajúce predmety spojené s výkonom židovských náboženských rituálov: *almemor* (stupeň so zábradlím a čítacím pultom v strede priestoru synagógy), *chanukija* (deväťramenný svietnik, ktorý sa postupne zapaľuje počas osemdenného židovského sviatku Chanuka), *šofar* (židovský dychový nástroj z baranieho rohu používaný pri bohoslužbách);
- c) slová označujúce pomôcky pri vykonávaní židovských náboženských rituálov: *cicit* (strapce, ktorými je zakončený *talit*, modlitebný plášťik), *tefilin* (puzdierko obsahujúce pergamenové prúžky so štyrmi odsekmi zo *Starého zákona*, ktoré si židovskí muži pri rannom modlení vo všedný deň pripevňujú remeňkami na hlavu a na ľavú ruku);
- d) slová pomenúvajúce náboženské obrady a názvy modlitieb: *bar micva* (v židovskej tradícii slávnostné uvedenie trinásťročného chlapca medzi dospelých mužov), *bat micva* (v židovskej tradícii slávnostné uvedenie dvanásťročného dievčaťa medzi dospelé ženy), *bris* (obriezka chlapcov osem dní po narodení na znak zväzku s Bohom), *kadiš* (modlitba, ktorú odriekava chlapec pri čerstvom hrobe svojich rodičov a potom v synagóge pri ranných, popoludňajších a večerných bohoslužbách počas jedného roka a potom vo výročný deň úmrtia), *kiduš* (požehnanie na šábes a sviatočné dni, spravidla nad vínom alebo chudobní ľudia nad chlebom);

- e) slová spojené so židovským učením: *halacha* (systém židovských zákonov a zákonodarstva), *midraš* (typ výkladu *Starého zákona* beletrizujúcou formou, rozšírený v stredovekom judaizme), *kabala* (židovská mystika, ústnym tradovaním v stredoveku šírená ako tajná náuka), *mišna* (súbor téz náboženského práva a zvykov judaizmu vytvorený na základe *Pentateuchu* okolo r. 180 n. l.), *talmud* (rozsiahle dielo judaistického náboženstva obsahujúce komentáre a výklad k Mojžišovým piatim knihám *Starého zákona*), *tóra* (päť kníh Mojžišových, židovský náboženský zákon; ich zápis na zvitku na náboženské ciele a učenie nachádzajúce sa v ňom);
- f) slová označujúce organizačnú štruktúru či školské (náboženské) ustanovizne židovských komunít: *kehila* (náboženská obec), *sanhedrin* (najvyšší starožidovský vládny orgán (súd), synedron, skladajúci sa z kňazov, znalcov Písma a starších ľudí), *ješiva* (židovská vysoká rabínska škola), *cheder* (najnižší stupeň židovskej náboženskej školy, kde sa päťročné deti učia písať, čítať a rozumieť hebrejským textom), *melamed* (učiteľ v chederi).

Na záver

Hoci sme sa na viacerých miestach tohto textu zmienili o významnom podiele slovnej zásoby hebrejského jazyka na slovnej zásobe jazyka jidiš, pripomíname, že pôvodom „hebrejská“ časť slovnej zásoby jidiš je menej ako štvrtinová v porovnaní s účasťou slov pôvodom v stredovekej nemčine. Preto by sme chceli zdôrazniť, že hoci sa jazyk jidiš zapisuje hebrejskou abecedou a sprava doľava, neexistuje tu žiadna priama súvislosť medzi jazykom jidiš a jazykom hebrejským. Hebrejčina patriaca do semitskej jazykovej rodiny a príbuzná s aramejským, arabským či sýrskym jazykom funguje na iných princípoch a zákonitostiach ako jazyk jidiš, ktorý je jazykom germánskym a všeobecne vnímaným ako Tochttersprache (dcérsky jazyk) nemčiny, teda ako jazyk, ktorý má k nemčine bližšie ako akékoľvek iné germánske jazyky (porov. Mruškovič, 2008, s. 122). Fakt, že jidiš obsahuje penzum slov hebrejsko-aramejského pôvodu ho od jeho samotných začiatkov odlišoval od ostatných nemeckých dialektov, no právom mu ponechával atribút nemeckosti (*židovská nemčina*). Vytrhnutím z nemeckého jazykového priestoru, substitúciou frankofónnej zložky lexiky slovanskými prvkami a rozšírením jeho funkcií o literárny aspekt jidiš nadobúda vlastnosť samostatného jazyka, v ktorom však až 75 % slovnej zásoby tvorí lexika nemčiny. Na základe príslušnosti jazyka jidiš do skupiny germánskych jazykov a z toho vyplývajúcej dostupnosti sekundárnej literatúry a slovníkových diel v latinke v európskom priestore si na záver tohto príspevku dovoľujeme nesúhlasiť s podmienením ďalšieho výskumu jidizmov v slovenčine ovládaním hebrejského jazyka. Sme presvedčení, že v dobe pomerne ľahkej dostupnosti spoľahlivých elektronických transkribátorov hebrejských slov do latinky nepredstavuje (ne)ovládanie hebrejského jazyka pri skúmaní jidizmov v slovenčine tú najzásadnejšiu úlohu.

Poznámky

- (1) Najznámejšie výskumné strediská jazyka jidiš v geografickom priestore strednej a západnej Európy sa nachádzajú na univerzitách v nemeckých mestách Düsseldorf, Wuppertal, Trier, v rakúskom Salzburgu, v rámci judaistických štúdií v českom Olomouci či poľskej Varšave. Celosvetové centrum jidistiky *Yidisher visnschaftlekher institut YIVO* bolo založené v meste Vilnius, po druhej svetovej vojne však prenieslo svoje sídlo do New Yorku.
- (2) Porov. Mlynárik (2005, s. 79): „V ČSR bolo 446 židovských náboženských obcí, z toho na Slovensku 227, teda polovina. Vzhľadom k celkovému počtu obyvateľstva bola židovská sieť obcí na Slovensku značne hustší než v západných zemích ČSR; Židovstvo na Slovensku bolo relatívne početnejší a jeho váha ve slovenské spoločnosti vyšší.“
- (3) Pôvodné znenie jidizmov uvádzame z tvare, ktorý uvádza Leo Rosten v diele *Jiddisch. Eine kleine Enzyklopädie* a Hans Peter Althaus v dielach *Jiddische Wortgeschichten* a *Kleines Lexikon deutscher Wörter jiddischer Herkunft*. Zoznam skratiek použitých v príspevku: čes. – čeština, fr. – francúzština, germ. – germánske jazyky, hebr. – hebrejčina, jid. – jidiš, nem. – nemčina, poľ. – poľština, róm. – rómsky jazyk, ukr. – ukrajinčina.

- (4) Pripomíname, že informanti nemenovali slová používané (len) v jazyku jidiš, ale slová s pôvodom v jazyku jidiš, o ktorých mali vedomosť, že ich používalo aj ich nežidovské okolie.
- (5) Centrálnym dielom židovského náboženstva je *Tóra*, ktorá ale nie je úplne stotožniteľná so *Starým zákonom* (prvou časťou *Bible*) kresťanského náboženstva. Rozdiel totiž nastáva v spôsobe výkladu jednotlivých textov *Starého zákona*, ako aj polemikou „prekladateľnosti“ výrazov použitých v tomto diele. Ortodoxní Židia na rozdiel od kresťanov čítajú *Tóru* v pôvodnom jazyku, pretože ich preloženie, podľa ich názoru, automaticky musí viesť k významovým posunom, a teda k neoprávnenému zásahu do „slova Božieho“.

Literatúra

- ALTHAUS, Peter Hans. 2004. *Jiddische Wortgeschichten*. München : C. H. Beck, 2003. 175 S. ISBN 3-406-51065-5
- ALTHAUS, Peter Hans. 2003. *Kleines Lexikon deutscher Wörter jiddischer Herkunft*. München : C. H. Beck, 2003. 215 S. ISBN 3-406-49437-4
- ANETTOVÁ, Alena – HRUBANIČOVÁ, Ingrid – MICHALUS, Štefan a kol. 2004. *Synonymický slovník slovenčiny*. Red. M. Pisárčiková. 3. nezm. vyd. Bratislava : Veda, 2004. 998 s. ISBN 80-224-0801-8
- AVRAMOVOVÁ, Miroslava – BALÁŽOVÁ, Ľubica – ČIERNA, Mária a kol. 2011. *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011. 1087 s. ISBN 978-80-224-1172-1
- BALÁŽOVÁ, Ľubica – BOSÁK, Ján. 2005. *Akademický slovník cudzích slov*. 2. dopl. vyd. Bratislava : Mladé letá, 2005. 1054 s. ISBN 80-10-00381-6
- BALÁŽOVÁ, Ľubica – BUZÁSSYOVÁ, Klára – ČIERNA, Mária a kol. 2006. *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006. 1134 s. ISBN 978-80-224-0932-4
- DOLNÍK, Juraj. 2000. *Spisovná slovenčina a jej používatelia*. Bratislava : STIMUL, Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 2000. 215 s. ISBN 80-88982-36-7
- Duden. Deutsches Universalwörterbuch*. 2003. Mannheim : Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG, 2003. 1900 S. ISBN 3-411-02176-4
- HAVRÁNEK, Bohuslav. 1989. *Slovník spisovného jazyka českého A – G*. Praha : Academia, 1989. 555 s.
- HUGO, Ján. 2009. *Slovník nespisovné češtiny*. Praha : Maxdorf, 2009. 501 s. ISBN 978-80-7345-198-1
- KRAJČOVIČ, Rudolf. 1988. *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988. 344 s.
- MLYNÁRIK, Ján. 2005. *Dejiny Židu na Slovensku*. Praha : Academia, 2005. 358 s. ISBN 80-200-1301-6
- MRUŠKOVIČ, Viliam. 2008. *Európa jazykov a národov na prahu tretieho tisícročia*. Martin : Matica slovenská, 2008, 517 s. ISBN 978-80-7090-858-7
- RAKŠÁNYIOVÁ, Jana. 2007. Holandské slová v slovenčine. In: *Kultúra slova*, roč. 41, 2007, č. 3, s. 140 – 146. ISSN 0023-5202
- ROSTEN, Leo. 2002. *Jiddisch. Eine kleine Enzyklopädie*. München : Deutscher Taschenbuch-Verlag, 2002. 638 S. ISBN 3-423-24327-1
- Slovník spisovného jazyka českého*. Dostupný online: <http://ssjc.ujc.cas.cz/> [2013-02-02]

Summary

The article **Yiddish Loan Words in Slovak** deals with the introduction of the terms “jidizmus” and “jidizmy” (as the words for Yiddish loan words in Slovak) into the lexicon of the Slovak language. As one hundred and fifty to two hundred words of Yiddish origin have been found during the research of all the levels of Slovak, and the Slovak language already has terms for loan words e. g. from German, Czech, Russian and even Hebrew and Arabic languages (compare Slovak words germanizmy, čechizmy, rusizmy, hebrejizmy, arabizmy), the author of the article has found the introduction of the term “jidizmy” convenient and fully legitimate. The specific examples of Yiddish loan words in Slovak will clarify the meaning of the specific words of Yiddish origin, as well as

the circumstances of the borrowing process into the Slovak language. Special attention is devoted to the differences between the Hebrew and Yiddish loan words in Slovak.